

В.Э. Зіманскі, А.Г. Арцямёнак (Віцебск)

АСАБЛІВАСЦІ ЎЖЫВАННЯ АСАБОВЫХ НАЗОЎНІКАЎ ФЛАРЫСТЫЧНАГА ПАХОДЖАННЯ Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Праект стварэння навукі пра мову на антрапалагічнай аснове ўпершыню быў распрацаваны В. Гумбальтам у XIX стагоддзі. “Чалавек становіцца чалавекам толькі праз мову, у якой дзейнічаюць творчыя першасілы чалавека, яго глыбінныя магчымасці. Мова ёсць адзіная духоўная энергія народа” [1, с. 314].

Мова створана па мерцы чалавека, таму і павінна вывучацца па гэтай мерцы – у гэтым асноўны сэнс папулярнай ідэі аб антрапацэнтрычнай лінгвістыцы, галоўная задача якой – выявіць, якім паўстае чалавек і этнас у моўнай адзінцы, моўных структурах, у самім ладзе мовы, якая ім створана і якой ён карыстаецца [2, с. 64].

Ідэя антрапацэнтрычнай лінгвістыкі не новая. “Спазнай мову, і ты спазнаеш таго, хто на ёй гаворыць” – гэтая агульнавядомая ісціна актуальная і ў наш час. Мовазнаўства канца XX – пачатку XXI ст. засяроджвае асноўную ўвагу на семантыцы, плённае вывучэнне якой немагчыма ў адрыве ад “чалавечага фактару”.

У сучасным мовазнаўстве ёсць нямала прац, прысвечаных разгляду асабовых назоўнікаў фаўністычнага паходжання, дзе даследчыкі спрабуюць вызначыць суадносіны мовы і мыслення, мовы і пазнання, мовы і культуры праз прызму зоамарфічных метафар і параўнанняў [3; 4; 5]. Разам з тым назоўнікі фларыстычнага паходжання застаюцца амаль цалкам па-за ўвагай айчынных навукоўцаў, хоць, на наш погляд, пры дапамозе такіх найменняў выражаюцца разнастайныя адносіны, пачуцці, разумовыя здольнасці, псіхічны і фізічны стан, рысы характару чалавека і інш. Гэта

тэма распрацоўваецца сёння ў асноўным на матэрыяле іншых моў [6; 7]. Таму падаецца актуальным разгледзець асабовыя намінацыі, матывацыйнай базай якіх паслужылі беларускія лексічныя адзінкі з фларыстычнай прыродазнаўчай дэфініцыяй.

Мэтай артыкула з’яўляецца вызначэнне найбольш прадуктыўных фларыстычных намінацый, якія кладуцца ў аснову метафарычных найменняў асоб, і выяўленне іх стылёвых асаблівасцей.

Матэрыялам для даследавання паслужылі фальклорныя творы (узоры каляндарна-абрадавай, сямейна-абрадавай паэзіі, казкі, прыказкі, прымаўкі), мастацкія тэксты, а таксама “Тлумачальны слоўнік беларускай мовы” ў 5 тамах. Аналіз матывацыйнай базы слоў дазволіў акрэсліць шэсць груп асабовых назоўнікаў, утвораных ад назваў раслін і іх частак.

Адным з пашыраных спосабаў утварэння асабовых назоўнікаў з’яўляецца лексіка-семантычны, г. зн. метафарычнае або метанімічнае пераасэнсаванне зыходнай лексемы. Найбольшую цікавасць у гэтым плане выклікаюць метафарычныя назвы, якія адлюстроўваюць вобразны характар мыслення чалавека, яго здольнасць бачыць падобнае ў прадметах і з’явах рэчаіснасці.

Метафара з’яўляецца ўніверсальным механізмам самаўсведамлення асобы ў навакольным свеце і стварэння дадатковых сэнсаў. Чалавек, назіраючы за аб’ектамі жывой і нежывой прыроды, часта пераносіць іх характэрныя прыметы і назвы на іншых людзей. Характар гэтага пераносу ў значнай ступені залежыць ад культуры пэўнага народа, прыродных і гістарычных умоў яго бытавання.

Утварэнне метафарычных намінацый адбываецца на аснове лексем, якія абазначаюць: а) дрэвы: [Вучань:] – *Настаўніца-калінка, калі абедаць будзем?* [12, с. 68]; б) грыбы: *Дзяўчаткі мае, сыраежачкі, пасаліў бы я вас, няма дзежачкі* [8, с. 797]; *Хадзіў спарыш на вуліцы... А ніхто спарыша ў двор не завець* [9, с. 251]; в) кветкі: *І мамачка, мая кветка, не аддавай замуж улетку, я за зімку збяру сілку* [9, с. 112]; *Ты прыйдзі ка мне вясною, кветкаю прыйдзі; Зацвіці красой са мною, думку разбудзі...* [11, с. 47]; г) травы: *Я ў мастацкім агародзе Толькі марная трава. А якая? Смех, ды і годзе: Я – някучка-крапіва* [10, с. 32]; д) ягады: *Да зялёнай каліны Прылятала зязюля; Да дзяўчыны-маліны Удаваўся Януля* [11, с. 48]; е) часткі раслін: *Ты прыйдзі ка мне улетку, Коласам прыйдзі; Песняй жніўнай на палетку Думку салатзі...* [11, с. 47].

У прыведзеных прыкладах пераважае станоўчая канатацыя лексем фларыстычнага паходжання: яны выражаюць пераважна адабрэнне, ласкальныя ці паважлівыя адносіны суб’екта маўлення да аб’екта апісання. Толькі ў вершы выдатнага сатырыка К. Крапівы з пэўнай доляй самаіроніі раскрываецца ўласны “гаваркі” псеўданім аўтара. Тут можна прыгадаць фларыстычны псеўданім яшчэ аднаго класіка беларускай літаратуры – Якуба Коласа.

Хутчэй нейтральную стылістычную афарбоўку мае намінацыя *спарыш*, але магчыма, што ў дадзеным выпадку рэалізуецца значэнне ‘міфічная істота ў выглядзе чорта ці птушкі, што прыносіць багацце або садзейнічае чараўнікам’, якое ўзыходзіць да базавай лексемы *спор* ‘прыбытак, удача, поспех’ [13, с. 262]. Выразнай этнакультурнай адметнасцю вылучаюцца найменні *каласкі* ‘мужчыны’ і *калінкі* ‘жанчыны’ ў цыкле твораў У. Ліпскага пра аўцюкоўцаў [12].

Як паказвае праведзены аналіз, фларыстычная метафара здольная адлюстроўваць самыя розныя бакі жыцця чалавека, яго думкі і пачуцці, даваць трапную характарыстыку канкрэтным асобам. Можна меркаваць, што ў нашых продкаў здаўна існаваў своеасаблівы код успрымання рэчаіснасці праз прызму раслін. Так, выключна пра чалавека ідзе гаворка ў фраземах і прыказках кшталту *аднаго поля ягады; не нашага поля ягада; гнілое дзерава доўга жыве; яблыка красівае, але ў сярэдзіне гнілае; дуб вялікі, да дуплаваты*.

Па нашых назіраннях, лексемы падобнага тыпу найбольш часта і ярка прадстаўлены ў вершах Янкі Купалы і Кандрата Крапівы, дзе аўтары спасылаюцца на народныя песні, якія можна лічыць сапраўднымі крыніцамі ўзнікнення асабовых назоўнікаў фларыстычнага паходжання.

Літаратура

1. Гумбольдт, В. Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1984. – 397 с.
2. Караулов, Ю.Н. Так что же такое “языковая личность”? / Ю.Н. Караулов // Этническое и языковое самосознание: материалы конференции. – М.: Институт нар. России, 1995. – С. 63–65.
3. Дуличенко, Л.В. Антрополоксемы с негативным значением и их лексикографическое описание: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Л.В. Дуличенко. – Санкт-Петербург, 2000. – 16 с.
4. Росинене, С.-Г.И. Характеристика человека зоонимами в литовском языке: Автореф. дис. канд. филол. наук // С.-Г.И. Росинене. – Вильнюс, 1978. – 21 с.
5. Рыжкина, О.А. Лексико-семантическая группа зооморфизмов с общим семантическим компонентом "неловкий" / О.А. Рыжкина // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. – 1978. – Вып. 7. – С. 25–33.
6. Шевчик, А.В. Образные зоонимы русского и английского языков: общность и специфика / А.В. Шевчик // Вестник Томского государственного университета. – 2011. – № 343. – С. 30–33.
7. Бебчук, Е.М. Образный компонент в лексическом значении русского существительного: автореф. дис. ... канд. филол. наук / Е.М. Бебчук. – Воронеж, 1991. – 16 с.
8. Беларускі фальклор: хрэстаматыя: вучэб. дапам. для філал. фак. ВНУ / склад. К.П. Кабашнікаў і інш. – 4-е выд., перапрац. – Мн.: Выш. шк., 1996. – 856 с.
9. Жніўныя песні / АН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. – Мн.: Навука і тэхніка, 1993. – 238 с.
10. Крапіва, К. Збор твораў у 6 т. Т. 1. Вершы, байкі, эпіграмы, паэмы / К. Крапіва. – Мн.: Маст. літ., 1997. – 462 с.
11. Купала, Я. Поўны збор твораў. У 9 т. Т. 3. Вершы, пераклады 1911 – 1914 / Я. Купала. – Мн.: Маст. літ., 1997. – 342 с.

12. Ліпскі, У. Аўцюкоўцы: Аповесць пра калінак ды каласкоў, якія гаруюць і жартуюць / У. Ліпскі. – Мн.: Маст. літ., 1995. – 223 с.
13. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 12. С / уклад. Р.М. Малько, Г.А. Цыхун. – Мн.: Беларус. навука, 2008. – 366 с.

Репозиторий ВГУ